

Pierre Bourdieu

ako inšpirácia pre sociologický výskum

Pierre Bourdieu
ako inšpirácia pre sociologický výskum

Miroslav Tížik (ed.)

Sociologický ústav SAV
Bratislava 2013

Miroslav Tižik (ed.): Pierre Bourdieu ako inšpirácia pre sociologický výskum

Kniha vychádza v rámci riešenia grantovej úlohy VEGA 2/0119/11 *Využitie všeobecných sociologických teórií pri analýze sociálnych problémov na Slovensku*

Vedecká redakcia a editor: Mgr. Miroslav Tižik, Ph.D.

Autorky a autori:

Doc. Miroslav Dopita, Ph.D.	PhDr. Marek Skovajsa, Ph.D.
Joseph Grim Feinberg, MA	Simon Smith, Ph.D.
Doc. Ivan Chorvát, MA., CSc.	Mgr. Martin Stanoev
PhDr. Dušan Janák, Ph.D.	JUDr. et Mgr. Martin Škop, Ph.D.
PhDr. Zuzana Kusá, CSc.	Mgr. Miroslav Tižik, Ph.D.
D.E.A. Nicolas Maslowski, Ph.D.	Mgr. Barbora Vacková, Ph.D.
Dr. Dobrota Pucherová, D. Phil.	PhDr. Martin Vávra

Odborne posúdili:

Doc. PhDr. Jiří Šubrt, CSc. a Yasar Abu Ghosh, Ph.D.

Jazyková úprava: Renáta Nemcová (slovenčina),
Petra Darovcová (čeština)

Jazyková úprava textov v angličtine: Joseph Grim Feinberg

Grafická úprava a návrh obálky: Jarmila Štrbavá

Návrh obálky na základe fotografie:

<http://vridar.files.wordpress.com/2012/11/bourdieu.jpg>

Kľúčové slová: kapitál, kritická teória, kultúra, moc, náboženstvo, nerovnosti, Pierre Bourdieu, právo, sociologická teória, sociologický výskum, teória polí, vzdelávanie

Key words: capital, critical theory, culture, education, fields theory, inequality, Pierre Bourdieu, power, religion, sociological theory, sociological research

Copyright: Miroslav Dopita, Joseph Grim Feinberg, Ivan Chorvát, Dušan Janák, Zuzana Kusá, Nicolas Maslowski, Dobrota Pucherová, Marek Skovajsa, Simon Smith, Martin Stanoev, Martin Škop, Miroslav Tižik, Barbora Vacková, Martin Vávra, 2013

Vydavateľ: Sociologický ústav SAV, Klemensova 19, 811 09 Bratislava

ISBN 978-80-85544-77-0

EAN 9788085544770

Obsah

Predhovor <i>Miroslav Tižik</i>	5
------------------------------------	---

1. Kritické reflexie teórie Pierra Bourdieua

Dvojí redukcionismus jedné sociologie kultury: kulturní arbitrárně a logika polí <i>Marek Skovajsa</i>	17
Pragmatická kritika kritické sociologie: Struktura, paměť, sociologie a angažovanost <i>Nicolas Maslowski</i>	40

2. Kultúrný kapitál a symbolický svet v empirickom výskume

Pierre Bourdieu a britský (post)koloniálny literárny monopol <i>Dobrota Pucherová</i>	57
Koncepcie (sub)kulturního kapitálu a sebereflexivní metodologie při studiu subkultur <i>Martin Stanoev, Dušan Janák</i>	75
Význam teórie Pierra Bourdieua pre sociologické skúmanie životného štýlu <i>Ivan Chorvát</i>	97
Má folklór právo existovať? K teórii a metodológii ľudového realizmu <i>Joseph Grim Feinberg</i>	120

3. Právo a moc

Formovanie sveta náboženstva na Slovensku <i>Miroslav Tižik</i>	139
Možnosti a meze využiti konceptu právniho pole Pierra Bourdieua <i>Martin Vávra</i>	179
Normotvorba: právni pole jako dynamický heteronomní prostor <i>Barbora Vacková, Martin Škop</i>	196

4. Reprodukcie a heterodoxie

Slovenský vzdelávací systém a udržiavanie nerovností <i>Zuzana Kusá</i>	217
Zkoumat pole v krizi: mobilizace akademických obcí proti normativnímu scénáři reforem výzkumu a vysokého školství <i>Simon Smith</i>	245

5. Namiesto záveru

Recepce díla Pierra Bourdieua v české/slovenské sociologii <i>Miroslav Dopita</i>	277
--	-----

Poznámka zostavovateľa <i>Miroslav Tižik</i>	296
Prílohy	299
Bibliografia	311
Zoznam tabuliek a grafov	343
Abstrakty/Abstracts	344
O autorkách a autoroch	358
Menný index/Jmenný rejstřík	363
Predmetný index/Věcní rejstřík	366

Význam teórie Pierra Bourdieua pre sociologické skúmanie životného štýlu

Ivan Chorvát

Úvod

Pierre Bourdieu sa zaslúžil o to, že do povedomia širšej (nielen) sociologickej verejnosti uviedol niekoľko konceptov, ktoré sa stali populárnymi a aj inými autormi hojne využívanými.¹ Ide napríklad o koncepty sociálneho priestoru, poľa, ekonomického, kultúrneho, symbolického a sociálneho kapitálu či habitu. Zjednodušene možno povedať, že časť diela P. Bourdieua, v ktorej tieto pojmy zohrávajú ústrednú rolu, je venovaná kultúrnemu vysvetleniu sociálnych rozdielov a vplyvu, aký má spôsob života či životný štýl na vytváranie a reprodukciu spoločenských nerovností. Zdá sa, že je to práve pojem životný štýl, ktorý je možné považovať za jeden z jednotiacich prvkov Bourdieuovej sociológie, hoci sa v Bourdieuovom diele nevyskytuje s takou frekvenciou, ako je to u vyššie spomínaných pojmov.

V tomto príspevku poukážeme na to, ako je možné o niektorých vyššie spomínaných konceptoch uvažovať v spojitosti so životným štýlom, ktorý sa stal v poslednom období v sociológii pomerne široko používaným pojmom.² Pojem životný štýl sa

¹ Tento príspevok bol vytvorený v rámci riešenia grantového projektu VEGA č. 1/1132/11 *Premený životného štýlu v súčasnej slovenskej spoločnosti*.

² O vzrastajúcej popularite pojmu životného štýlu je možné hovoriť napríklad v prípade českej sociológie, o čom svedčia vydané publikácie učebnicového

v súčasnej sociológii spája napríklad s kultúrou individualizmu, v ktorej vytvára priestor sebavyjadrenia jednotlivca [Jacyno 2012], alebo sa chápe ako integrovaný súbor praktík, ktoré dávajú materiálnu podobu výpovediam o vlastnej identite [Giddens 1991]. Jiří Šafr v nadväznosti práve na Bourdieuovo chápanie konceptualizuje životný štýl ako manifestovaný kultúrny vkus a konanie, ktoré napomáhajú vymedzovať symbolické kultúrne medziskupinové hranice [Šafr 2008a].

Pri snahe o pochopenie pravidiel (a pravidelností) spoločenského života stelesnených v pojmoch kapitálu, habitu a životného štýlu v našom výklade využijeme i metaforu hry ako užitočného poznávacieho nástroja, s ktorým Bourdieu pracoval. V modernej spoločnosti sa časť herného zápolenia odohráva v oblasti kultúrnej spotreby. Jednotlivé triedy sa líšia vo svojej orientácii na kultúrnu spotrebu, Bourdieu však zdôrazňuje aj to, že aj v rámci jednej sociálnej kategórie sa prejavujú odlišnosti v intenzite kultúrnych aktivít, ktoré sú podmienené veľkosťou bydliska a priestorovou vzdialenosťou od kultúrneho centra. Na základe sumarizácie zistení z výskumov voľného času, ktoré sú nám k dispozícii, sa pokúsime aplikovať koncept hierarchizovaného geografického priestoru na slovenské podmienky.

Pierre Bourdieu nebol jediným autorom, ktorý sa venoval problémom kultúrnej spotreby v modernej spoločnosti. Týmto otázkam venoval pozornosť aj jeden z klasikov sociologického myslenia Thorstein Veblen [1999]. Porovnanie Bourdieuovej koncepcie s Veblenovou v záverečnej časti príspevku nám zároveň poslúži aj na upozornenie na niektoré obmedzenia Bourdieuovho prístupu.

V príspevku vychádzame nielen z myšlienok P. Bourdieua, ale reflektujeme aj názory niektorých sociológov, ktorí sa Bourdieuovým dielom obšírnejšie zaoberali, aj keď pri svojich analýzach nie vždy explicitne vyjadrovali súvislosť medzi životným štýlom a pojmami, ktoré sa z jeho dielom tradične spájajú.

[Duffková, Urban, Dubský 2008; Kubátová 2010] i monografického charakteru [Šafr 2008a; Kubátová 2013] v poslednom období.

Životný štýl, diferencujúce životné štýly

Pri výskume tém ako sú životný štýl, voľný čas a spotreba výskumník nevyhnutne narazí na nutnosť hlbšieho poznania relevantnej časti Bourdieuovej sociológie. A pri jej poznávaní si možno uvedomí, že práve termín životný štýl (u Bourdieua skôr v pluráli, t. j. ako životné štýly) môže byť emblematickým pojmom významnej časti Bourdieuovej sociológie. Životné štýly Bourdieu charakterizuje ako systematické produkty habitu, ktoré, vnímané vo svojich vzájomných vzťahoch cez schémy habitu, sa stávajú spoločenským znakom vymedzujúcim napríklad to, čo je spoločensky významné, čo je prízemné a ordinárne a pod. [Bourdieu 2010c: 168].

O koncepte životného štýlu ako podstatnom pre Bourdieuovu teóriu sa zmieňuje i M. Petrusek a s náznakom ľútosti konštatuje, že s týmto konceptom sa Bourdieu spája menej než s takými pojmami ako sú pole, symbolická dominancia a habitus. Podľa Petruska sú Bourdieuove životné štýly „produktmi sociálneho postavenia (samozrejme vzťahového),³ sú výslednicou toho, k čomu disponuje habitus, a sú súčasne diferencujúcim znakom najmä *spoločenských tried*“ [Petrusek 2000: 126-127]. Petrusek s istým zveličením tvrdí, že Bourdieu odvodil svoju predstavu spoločenských tried od životných štýlov, v čom nachádza inšpiráciu u Maxa Webera. Weber nepochybne ovplyvnil Bourdieua v jeho systematickej teórii vzťahu – na jednej strane životných štýlov a znakov, ktoré ich určujú, a na druhej strane materiálnych podmienok existencie, čo znamená, povedané weberovsky, že ide o vzťah stratifikácie podľa statusu a stratifikácie podľa triedy [Brubaker 1985]. Weberovské vymedzenie tried sa v sociologickej

³ V predhovore k textom – prednáškam, ktoré vyšli pod názvom *Teorie jednání* aj v češtine, Bourdieu zdôrazňuje, že podstatou jeho práce je filozofia vedy, ktorú je možné nazvať vzťahovou, lebo prvotné sú pre ňu vzťahy. Hoci ide o filozofiu celej modernej vedy, v spoločenských vedách sa uplatňuje len zriedka, pretože bežné rutinné spoločenskovedné myslenie sa zaujíma skôr o substanciálne skutočnosti (jedincov, skupiny) než o objektívne vzťahy [Bourdieu 1998a]. Pre Bourdieua je však spoločnosť súborom vzťahov medzi aktérmi, ktoré sú usporiadané do polí.

literatúre tradične dáva do kontrapunktu k Marxovej teórii tried a hoci je nespochybniteľné, že Bourdieu bol do veľkej miery ovplyvnený ideami marxizmu, ostro sa vyhaňuje voči marxistickému chápaniu spoločnosti, na ktorú sa dá nazeráť predovšetkým cez optiku tried a triedne podmienených záujmov a ideológií. V podstatnej časti svojho diela naopak zdôrazňuje nezávislú úlohu vzdelania a kultúrnych faktorov, veľkú dôležitosť pripisuje formálnym vzdelávacím inštitúciám v modernej spoločnosti [Wallace-Wolf 1999: 110].

Tento Bourdieuov prístup možno považovať za významný príspevok kulturalistického prístupu k triednej analýze, ktorá vychádza z myšlienky, že triedne postavenie určujú symbolické prostriedky a interakcie. Príslušnosť k triede sa neurčuje výhradne na základe ekonomických vzťahov, ale tiež prostredníctvom kultúrnej praxe a na princípe medziskupinového vymedzovania, akéhosi symbolického umiestňovania seba a druhých na základe hodnôt, vkusu, spotrebných preferencií, t. j. životného štýlu. Ako poznamenáva Šafr [2008b: 40-41], takéto chápanie triedy sa podobá Weberovej statusovej skupine (*Stände*), ktorá sa nevymedzuje na základe objektívnych ekonomických kritérií ako je to u sociálnej triedy (tá sa u Webera určuje majetkom, pôvodom alebo povoláním), ale subjektívne v hodnotení druhých, najmä na základe prestíže. O triedach tu môžeme hovoriť, v súlade s Bourdieuom, ako o teoretických „triedach na papieri“, t. j. empiricky identifikovateľných súboroch jedincov vyznačujúcich sa podobným životným štýlom. Hoci pri výskume triedneho postavenia orientuje Bourdieu svoj záujem na výskum reprodukcie hierarchií a nerovnosti prostredníctvom kultúrnych praktík a odlišností životného štýlu, jeho chápanie triedy stále v značnej miere závisí od ekonomického postavenia profesijných skupín, respektíve pozícií profesijných kategórií na trhu práce, čím Bourdieu prekonáva pôvodné Weberovo rozlíšenie triedy a statusu.⁴ Status

⁴ Reprodukcia triednych vzťahov je v Bourdieuho chápaní závislá od konverzie ekonomického kapitálu ľudí obsadzujúcich profesionálne a manažérske pozície na rozličné formy kultúrneho kapitálu. Kultúrny kapitál sa potom prenáša na nasledujúcu generáciu detí zo stredných tried prostredníctvom

jedinci získavajú individuálne (alebo sa odvodzuje od pozícií, ktoré zaujímajú v spoločnosti) výhradne cez symbolický rozmer životného štýlu. Životné štýly sú preto symbolickým vyjadrením spoločenského postavenia a systematickým produktom habitu. Bourdieu zvyrazňuje predovšetkým kultúrne pozadie nerovností, na základe odlišných praktík a hodnôt, na základe odlišného vkusu. „Ten predstavuje klasifikačný systém ovplyvňujúci voľby, ktoré vytvárajú odlišné životné štýly. Vкус spája a zároveň rozdeľuje sociálne skupiny tým, že negatívne definuje životný spôsob iných skupín... Ide vo svojej podstate o formu symbolického násilia, ktoré manifestuje materiálnu dominanciu nemateriálnym spôsobom.“ [Šafr 2008a: 26]. Podľa Bourdieua je vкус organizujúcim princípom predmetov vlastníctva, toho, čo máme a ľudí, s ktorými sa stýkame. Aj preto poznamenáva, že často hovoríme o ľudoch, ktorí sa k sebe dobre hodia, o priateľoch, ktorí o sebe hovoria, že majú rovnaký vкус. Je to „systém klasifikačných schém, ktoré sa len čiastočne stávajú uvedomovanými, aj keď pri vzostupe na rebríčku sociálnej hierarchie je životný štýl vo vzrastajúcej miere záležitosťou toho, čo Weber nazýva stylizáciou života“ [Bourdieu 2010c: 169].

Myšlienku o životných štýloch ako každodenných mechanizmoch selekcie (inklúzie a exklúzie), ktoré sa prejavujú vo vkuse a ktorých úlohou je pôsobiť ako určitá bariéra medzi jednotlivými triedami, zvyrazňuje aj Miroslav Dopita. Životný štýl vysvetľuje tiež ako určitý „zmysel pre miesto“, ktorý je daný pozíciou v sociálnom priestore a spája sa so stratégiami (praktikami, vnímaním, postojmi, schopnosťami), ktoré môžu byť nevedomé [Dopita 2007: 98-99]. Radim Marada v podobnej súvislosti hovorí o zdieľanom „kolektívnom nevedomí“, ktoré reprezentujú určité kultúrne formy, ktoré sa však nespája s triednym vedomím či uvedomovaním si spoločnej identity. „Novú strednú triedu tak napríklad nespája jednotná doktrína individualizmu, ale typický

vzájomne sa posilňujúcich vzťahov medzi domovom a školou, čoho dôsledkom je, že deti zo stredných tried, ktoré sú úspešné vo vzdelávacom systéme, sú schopné premeniť osvojený kultúrny kapitál na ekonomický kapitál v momente vstupu na pracovný trh [Bennett 2010: xx].

spôsob, ako individualizmus intuitívne chápu a prakticky realizujú.“ [Marada 2003: 175]

Životné štýly ako produkty habitu

Ako sme už naznačili, Bourdieuho teória triednych životných štýlov je kombináciou Marxových aj Weberových teoretických prístupov. Jednotlivé pozície v sociálnom poli sa vyznačujú odlišnými ekonomickými zdrojmi i kultúrnymi záujmami, ktoré sa v spoločnosti prejavujú v rôznorodosti životných štýlov. Prostredníctvom odlišných životných štýlov dochádza k reprodukcii odlišností ekonomických zdrojov a kultúrnych záujmov medzi jednotlivými triedami.⁵ Odlišné životné štýly následne pôsobia ako spätná väzba, ktorá posilňuje kreovanie rôznorodých životných podmienok, t. j. zdrojov a záujmov, ktoré dávajú vznik životným štýlom. Kľúčovým princípom, ktorý spôsobuje odlišnosti medzi životnými štýlmi rozličných tried, je habitus.⁶ Habitus

⁵ O svojom chápaní triedy Bourdieu píše toto: „Spoločenskú triedu nedefinuje vlastníctvo (ani to, ktoré je najviac podmieňujúce, ako rozsah a zloženie kapitálu), ani súbor vlastností (pohlavie, vek, sociálny pôvod, etnický pôvod..., príjem, vzdelanostná úroveň atď.), dokonca ani nie... pozícia vo výrobných vzťahoch...; ale [definuje ju] štruktúra vzťahov medzi všetkými relevantnými vlastnosťami, ktoré dávajú svoju špecifickú hodnotu každej z nich a účinkom, ktorými pôsobia na konanie [Bourdieu 2010c: 100] Brubaker uvádza, že trieda je pre Bourdieua univerzálnym vysvetľujúcim princípom, čím sa jeho chápanie triedy odlišuje od chápania triedy Marxa i Webera, pre ktorých má trieda len obmedzenú výpovednú hodnotu – pre Marxa vo väzbe na výrobné prostriedky v kapitalistickej ekonomike, pre Webera vzhľadom na jednu dimenziu distribúcie moci. Pre Bourdieua sú pojmy trieda a habitus opornými stĺpmi jeho metateórie. Dispozície (habitus) usmerňujú správanie a keďže pre Bourdieua sú triedami jedinci s tými istými dispozíciami a s tými istými vonkajšími podmienkami existencie, trieda sa u neho stáva tým, čo robí správanie človeka zrozumiteľným [Brubaker 1985: 762].

⁶ Pojem habitus je v sociológii známy vďaka Bourdieuovi, používali ho však už pred ním aj iní autori, i keď v rôznych významoch – napríklad Max Weber, Norbert Elias [King 2006], Marcel Mauss [Bennett 2010] a Thorstein Veblen [Petrusek 1999]. Veblen rozlišoval medzi civilizovaným a

vytvára vzory správania, konania, vnímania a hodnotenia sveta a spoločnosti, ktoré charakterizujú určitú triedu a je tak princípom, ktorý nielen spôsobuje odlišnosti v životných štýloch, ale aj v hodnotení, vnímaní a oceňovaní jednotlivých aspektov sociálnej reality. Ľudia bojujú nielen o ekonomické pozície a moc, ale aj o spoločenské uznanie a prestíž, ktorá je významnou pohnútkou ľudského konania. Majetok ani vzdelanie (t. j. ekonomický a kultúrny kapitál) nemajú význam sami o sebe, získavajú na význame až spoločenským uznaním, určitou symbolizáciou. Vzory na hodnotenie a posudzovanie významu poskytuje práve habitus, prostredníctvom ktorého ľudia oceňujú svet a dávajú mu význam [Kubátová 2010: 69-74]. Zdôrazňovaním významu symbolických činiteľov a praktík v organizácii spoločenského života Bourdieu zároveň nadväzuje na francúzsku tradíciu sociologického a antropologického myslenia, tak ako ju reprezentujú práce E. Durkheima a M. Maussa [Bennett 2010].

Životné štýly sú teda v Bourdieuovom vymedzení späté s konceptom habitu – oba tieto pojmy sú vhodnou ilustráciou charakteristického spôsobu sociologického písania P. Bourdieu a môžu slúžiť ako príklad systematického teoretického poznania praktických stránok každodenného života. Ako však Bourdieu vysvetľuje koncept habitu? Habitus je možné definovať ako systém internalizovaných dispozícií, stabilizovaných dlhodobých postojov, ktoré vytvárajú most medzi sociálnymi štruktúrami a praktickou činnosťou. Sú formované vonkajšími okolnosťami a zároveň ovplyvňujú a regulujú opakované dlhodobé postoje, orientácie a sú základom sociálnej aktivity. Bourdieu považuje habitus za kľúčový prvok spoločenskej reprodukcie, ktorý generuje pravidelné, opakované činnosti, ktoré sú základom spoločenského života. V koncepte habitu dochádza k prepojeniu aktuálneho správania (t. j. subjektívneho konania na základe vlastnej úvahy) a pozície

barbarským habitom; barbarský habitus je podľa neho znakom modernity, respektíve, ako aktualizuje Petrusek, dá sa operacionalizovať znakmi, ktoré sú významne prítomné nielen u záhaľčivej triedy v USA na konci 19. storočia, ale aj v kultúre súčasnej spoločnosti [Petrusek 1999: 326-327].

aktéra v sociálnom priestore, t. j. vzhľadom na jeho sociálne postavenie a spoločenskú situáciu [Bourdieu 1977].

Hoci je habitus systémom trvalejších dispozícií k určitému konaniu, ktoré sú výsledkom socializačného procesu, nemožno si ho zamieňať so zvykom, t. j. niečím, čo človek vo svojich názoroch a postojoch neustále opakuje [Katrňák 2004]. Habitus je „praktickým zmyslom pre to, čo je treba v danej situácii urobiť“ [Bourdieu 1998a: 32], toto konanie sa však uskutočňuje v štruktúrálnom rámci, ktorý Bourdieu nazval sociálnym poľom. Aktéri sa pohybujú v rámci určitého poľa, zároveň prechádzajú do iných polí a tak preberajú do svojho habitu hodnoty, pravidlá a imperatívy jednotlivých polí. V každom poli sa hrá podľa určitých pravidiel, čím zároveň aktéri tieto sociokultúrne pravidlá reprodukujú a v rámci jednotlivých polí v nich vytvárajú špecifické životné štýly.

S pomocou konceptov kultúrneho kapitálu a habitu buduje Bourdieu teoretický rámec, v ktorom sa môžu životné štýly rozličných spoločenských skupín dávať do vzťahu s hierarchickými štruktúrami. Po prvé, habitus vysvetľuje, ako isté hierarchicky usporiadané prvky životného štýlu môžu ovplyvňovať správanie jedincov. Po druhé, rôzne životné štýly sú asociované s určitými kombináciami kultúrneho a ekonomického kapitálu. Životné štýly tak nemajú vzťah len k vertikálnej dimenzii triednej hierarchie, ako napríklad u Veblena, ale idú naprieč sociálnymi hierarchiami, t. j. aj horizontálne. Týmto chápaním sa Bourdieu vymedzuje voči predstave viacerých postmoderných autorov, ktorí hovoria o širokej palete životných štýlov („zbierke“ životných štýlov), ako niečom, čo je odtrhnuté od sociálnej štruktúry [Trigg 2001: 110]. Bourdieu sám zdôrazňuje, že oporným stĺpom jeho koncepcie je pár základných pojmov – habitus, pole a kapitál – ktorých „hlavným svorníkom je vzťah medzi objektívnymi štruktúrami (štruktúrami sociálneho poľa) a osvojenými štruktúrami (štruktúrami habitu)“ [Bourdieu 1998a: 7]. Týmto svojím chápaním Bourdieu úspešne prekonáva rozpor medzi objektivistickými a subjektivistickými interpretáciami ľudského konania, ktorý je typický pre významnú časť spoločenskovedného poznania. V jednej zo svojich kľúčových prác Bourdieu zdôrazňuje, že zo všetkých

opozícií, ktoré umelo rozdeľujú spoločenské vedy, tým najfundamentálnejším a najničivejším je rozpor medzi subjektivismom a objektivismom [Bourdieu 1977]. Pojmy sociálneho poľa a habitu potom slúžia Bourdieuovi ako nástroje myslenia, ktoré prekonávajú subjektivisticko-objektivistický rozpor spoločenských vied [Webb, Schirato, Danaker 2002: 32].

Habitus ako cit pre hru

Kľúčové Bourdieuove koncepty ako habitus, kultúrny kapitál, pole, symbolické násilie sú užitočnými sociologickými nástrojmi sami o sebe, ale teoreticky najviac prínosné je uvažovanie o nich vo vzájomných vzťahoch. Bourdieu na viacerých miestach [napríklad Bourdieu 1977; Bourdieu 2010c] pri opise spoločenského života využíva metaforu hry⁷ a práve na tejto metafore je možné vhodne vysvetliť ducha Bourdieuových pojmov a ich vzájomnú súvzťažnosť. Hrou nemá na mysli len aktivitu v zmysle простého rozptýlenia a zábavy, ide o hru v zmysle naozajstného športového zápolenia, ktoré mu je, ako bývalému hráčovi rugby, veľmi blízke. V takejto hre sa človek cíti byť jej neoddeliteľnou zložkou, je ňou

⁷ Českému a slovenskému čitateľovi môže byť táto metafora známa aj zo súboru Bourdieuho prednášok, ktoré vyšli pod názvom *Teorie jednání*. Vyššie sme uvádzali Bourdieuho myšlienku o habite ako praktickom zmysle na to, čo je treba urobiť v určitej situácii. Bourdieu píše: „Týmto praktickým zmyslom pre to, čo je treba v danej situácii urobiť – v športe sa tomu hovorí cit pre hru, umenie predvídať ďalší vývoj hry, ako je potenciálne obsiahnutý v jej momentálnom stave – je práve habitus“ [Bourdieu 1998a: 32]. Na inom mieste konštatuje, že „sociálne svety sa podobajú hrám... ľudské konanie prebieha v priestoroch hry...“ [op. cit.: 110]. Pri vysvetľovaní svojej teórie konania Bourdieu vychádza z myšlienky, „že princípom ľudského konania je väčšinou niečo celkom iné než zámer, že ide o získané dispozície, ktoré umožňujú a vyžadujú chápať konanie ako orientované k tomu či onomu cieľu, aj keď nemožno povedať, že vedomé sledovanie onoho cieľa je jeho princípom... Najlepším príkladom dispozície je nepochybne cit pre hru: hráč, ktorý si do hĺbky osvojil pravidlá určitej hry, robí, čo je potrebné, vo chvíli, keď je to potrebné, bez toho, aby si ono potrebné konanie potreboval vytýčiť ako explicitný cieľ.“ [Op. cit.: 126]

úplne pohltený, a bez ohľadu na svoje často enormné individuálne snaženie si je sústavne vedomý, že je súčasťou niečoho väčšieho – a to nielen tímu, ale hry samotnej. No a spoločenský život je v Bourdieuovom chápaní podobný takejto hre, je zápolením, ktoré však vyžaduje neustálu improvizáciu. Na to, aby človek hre porozumel, však nestačí ovládať jej pravidlá, ale musí rozumieť jej zmyslu, mať cit pre hru. To vyžaduje, aby si bol vedomý hry súperov i spoluhráčov a dokázal na nich reagovať. Dobrý hráč vníma celé ihrisko (sociálne pole) ako celok, predvída akcie spoluhráčov, vie, kedy rýchlo nahráť, kedy loptu podržať. Dobrý hráč sa nevyznačuje len tým, že vie napríklad dobre strieľať, ale i tým, že vie odhadnúť, kedy má strieľať. Dôležitou v každej hre je voľba stratégie, pre každý jednotlivý zápas, ale aj pre úseky hry počas zápasu. Dobrú stratégiu pravdaže determinujú pravidlá hry, ale aj zhodnotenie súperových silných a slabých stránok a tiež reflexia vlastných schopností. To, či si napríklad tenista v určitom momente nabehne na sieť, je komplexom množstva faktorov a nie je jednoducho len vedomým rozhodnutím. Ak by to bolo premysleným vedomým aktom, hráč by bol pri sieti pravdepodobne neskoro. Každá akcia hráča počas zápasu je výsledkom dlhodobého tréningu, nadobudnutých skúseností, teoretického poznania, rešpektovania zvolenej stratégie, osobných inklinácií, reakcie na momentálneho oponenta a improvizácie. Naozaj dobrý hráč sa navyše vyznačuje určitým rozpoznateľným štýlom, ktorý pomerne konzistentne uplatňuje počas hry [Calhoun 2000]. Práve toto Bourdieu pomenúva ako *habitus*.

Ako na adresu Bourdieuho poznamenáva Calhoun, môžeme sa narodiť s väčšími či menšími vrozenými predpokladmi pre hru v určitom poli, „nerodíme sa však s *habitom*. Už pôvod slova naznačuje, že je to niečo, čo získavame opakovaním, ako zvyk, a čo je i súčasťou nášho tela, nielen myslenia“ [Calhoun 2000: 697]. Bourdieu v tejto súvislosti upozorňuje, že je to práve táto skúsenosť zápolenia, snahy dosiahnuť úspech, ktorá nás učí vnímať a prijímať nerovnosť v spoločnosti. Učíme sa a do nášho *habitu* začleňujeme primerané očakávania a povedomie o tom, čo môžeme dosiahnuť. Akceptujeme, že v niektorých oblastiach nás úspech nečaká, a ak aj vstupujeme na takéto pole, je to len

z dôvodu, napríklad, rekreačnej hry. Iné hry berieme vážnejšie, lebo sme sa už skôr naučili, že sme v nich úspešnejší, snažíme sa napr. budovať kariéru v inom poli.⁸ A potom existujú hry, ktoré väčšina z nás hrá bez ohľadu na to, či sme v nich dobrí alebo nie, pretože ich považujeme za dôležité – „láska a manželstvo, výchova detí a snaha pomôcť im uplatniť sa, snaha o materiálne zabezpečenie či hľadanie náboženskej spásy“ [Calhoun 2000: 698].

Kultúrna odlišnosť v hierarchizovanom priestore

Jedným z najdôležitejších zápolení (v kontexte predchádzajúcich úvah by sme mohli použiť aj slovo hra) v modernej spoločnosti je to, ktoré sa odohráva na poli kultúrnej spotreby a ktoré sa používa na odlíšenie sociálnych skupín [Turner, Edmunds 2002: 221]. Sociálna rozdielnosť (dištancia) je pre Bourdieua hlavne kultúrnou odlišnosťou, ktorá spočíva v schopnosti a príležitosti jedinca ovládať kódy legitímnej kultúry. Deje sa tak na základe ním vlastného vteleného kultúrneho kapitálu,⁹ ktorého objem podmieňuje priestorová vzdialenosť od kultúrneho centra [Šafr 2008b: 14]. Sociálnu dištanciu totiž Bourdieu vníma prostredníctvom priestorového ukotvenia sociálnych rozdielov. Na zachytenie diferencií v životnom štýle jednotlivých tried využíva koncept *sociálne*

⁸ Pole, sociálny priestor či priestor životných štýlov (týmto rôznymi pomenovaniami má Bourdieu na mysli zhruba to isté) sú územím, kde rôzne triedy navzájom súťažia v „hre“, ktorej výsledok podmieňuje rozličná miera ekonomického, sociálneho a kultúrneho kapitálu, ktorú sú schopné naakumulovať, i relatívnou váhou jednotlivých kapitálov u jednotlivých tried [Bennett 2010].

⁹ Kultúrny kapitál existuje podľa Bourdieua v troch základných formách. Výstižne ich sumarizuje T. Katrňák [2004: 42]: „Vtelený kultúrny kapitál sú intelektuálne a telesné dispozície človeka, získané v priebehu socializácie. Objektivizovaný kultúrny kapitál sú kultúrne artefakty, napríklad obrazy, sochy, knihy, fotografie a nástroje, ktoré sa v domácnosti používajú. Inštitucionalizovaný kultúrny kapitál sú akademické tituly a vedecké hodnoty.“

*hierarchizovaného geografického priestoru.*¹⁰ „Rozmiestnenie triedy a frakcií danej triedy v sociálne hierarchizovanom geografickom priestore – obzvlášť jej vzdialenosti od kultúrnych a ekonomických centier – je takmer vždy prejavom vnútorných hierarchií. Napríklad sekundárna analýza ... výskumov voľnočasových aktivít ukazuje, že vo všetkých socio-profesijných kategóriách platí, že ich kultúrna aktivita narastá s veľkosťou miesta bydliska... Zdanlivá homogenita jednotlivých sociálnych kategórií zakrýva odlišnosti vnútri týchto kategórií, ktoré závisia od veľkosti bydliska a kultúrneho kapitálu.“ [Bourdieu 2010c: 566]. Inými slovami povedané, mnohé odlišnosti, ktoré je možné pozorovať pri kultúrnych (ale aj iných) praktikách rôznych častí či frakcií určitej triedy je možné pripísať veľkosti bydliska, v ktorom žijú. Reálna sociálna dištancia určitej skupiny podľa Bourdieua závisí od rozmiestnenia tejto skupiny v geografickom priestore a od distribúcie vzácných statkov v tomto priestore [Bourdieu 2010c].

Bourdieuov predpoklad závislosti ovládania kódov legitímnej kultúry od priestorovej vzdialenosti od kultúrneho centra sme overovali na dátach zo slovenskej časti výskumného modulu ISSP Voľný čas a šport, ktorý sa uskutočnil v roku 2008.¹¹ Tento výskum i niektoré iné výskumy u nás (napríklad Voľný čas a dovolenkové správanie na Slovensku realizovaný v roku 2010)¹² a

¹⁰ Preklad výrazu *socially ranked geographical space* z anglického vydania knihy *Distinction* [Bourdieu 2010c].

¹¹ Sociologický výskum spoločne realizovali Sociologický ústav Slovenskej akadémie vied a Katedra sociológie Filozofickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave. Zber údajov zabezpečila agentúra FOCUS, s. r. o. na vzorke 1 138 respondentov s využitím viacstupňového stratifikovaného náhodného výberu a je reprezentatívny pre populáciu Slovenskej republiky nad 18 rokov podľa veku, pohlavia, vzdelania, národnosti, veľkosti sídla a kraja [Voľný čas a šport... 2009].

¹² Výskum sa realizoval vo vzájomnej spolupráci Ústavu vedy a výskumu Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici a Sociologického ústavu Slovenskej akadémie vied v Bratislave v rámci projektu VEGA č. 1/0632/08 *Sociologická a antropologická analýza spotreby produktov a voľnočasových aktivít na Slovensku*.

v Českej republike (taktiež výskumný modul ISSP Voľný čas a šport) ukazujú, že ľudia s vyšším príjmom a vyšším vzdelaním (a teda vyšším statusom) sú častejšími návštevníkmi kultúrnych podujatí (napríklad koncertov, divadelných predstavení, výstav) a častejšie sa aktívne venujú športu [Chorvát 2011; Špaček, Šafr 2010]. Orientáciu na kultúrne náročnejšie aktivity a na aktívne vykonávanie športu je preto možné aj v našich podmienkach považovať za súčasť legitímnej kultúry tvoriacej dominantný kultúrny kód. Ako poznamenáva Šafr, tento kód predstavuje referenčný bod správania a konania, ktorého dominancia neznamená najväčšiu rozšírenosť v spoločnosti, ale to, že ide v Bourdieuovom chápaní o produkt symbolického násilia, t. j. o videnie sveta, ktorému sa ostatní, pokiaľ chcú byť úspešní, podvedome a dobrovoľne prispôsobujú. „Ak parafrázujeme Bourdieuovu myšlienku, potom vyššie triedy prvky legitímnej kultúry prijímajú prirodzene, zatiaľ čo stredné triedy sa vo svojom úsilí získať čo najvýhodnejšiu pozíciu v symbolickom priestore o ne iba snažia.“ [Šafr 2008a: 32]

Bližší pohľad na výsledky slovenskej časti výskumného modulu ISSP Voľný čas a šport naznačuje, že výskyt dominantného kultúrneho kódu (ktorý sme vymedzili ako orientáciu na kultúrne náročnejšie aktivity a na aktívne vykonávanie športu) je do istej miery závislý od priestorovej vzdialenosti od kultúrneho centra a čiastočne tiež od veľkosti bydliska. Obyvatelia Slovenska sa v súčasnosti vyznačujú predovšetkým pasívnymi spôsobmi trávenia voľného času. V prípadoch aktívneho trávenia voľného času, ktoré reprezentujú fyzické aktivity (šport, fitnes, posilňovanie a prechádzky) a návšteva kultúrnych podujatí (koncertov, divadelných predstavení, výstav) zisťujeme, že na frekvenciu ich vykonávania má výraznejší vplyv veľkosť sídla. V prvom prípade pomyselná deliaca línia prechádza osou mesto – vidiek. Je dôvod predpokladať, že vidiecke obyvateľstvo (v sídlach do 5 000 obyvateľov) prejavuje svoju fyzickú aktivitu vo zvýšenej miere skôr prostredníctvom produktívnych manuálnych činností, t. j. prác okolo domu či v záhrade. Súvisí to zrejme aj so širšími možnosťami, ktoré pre aktívny pohyb vytvára infraštruktúra urbánneho prostredia. Väčšie mesto pravdepodobne poskytuje viac možností

na športové vyžitie (ihriská, telocvične, plavárne, fitnesscentrá). Zdá sa, že najhorlivejšími vyznávačmi pohybových aktivít sú respondenti z miest od 50 001 do 100 000 obyvateľov, kde podiel tých, ktorí sa venujú fyzickým aktivitám na dennej báze, výraznejšie prevyšuje vyznávačov každodenného pohybu v ostatných mestských sídlach.

Podrobnejší pohľad na kultúrne aktivity (návšteva kultúrnych podujatí, napr. koncertov, divadelných predstavení, výstav) prináša poznatok o tom, že obyvatelia Slovenska sú len veľmi občasnými aktívnymi konzumentmi kultúry a veľká väčšina z nich kultúrne podujatia navštevuje len „niekoľkokrát ročne alebo menej často“ či „nikdy“. Frekvencia odpovedí „nikdy“ nám opäť delí respondentov na dve skupiny. Jednu tvoria obyvatelia väčších miest nad 50 000 obyvateľov, druhá skupina pozostáva z ľudí žijúcich v mestách pod 50 000 obyvateľov a na vidieku. Podobne ako pri športových aktivitách aj pri návšteve kultúrnych podujatí môžeme pozorovať, že obyvatelia miest od 50 001 do 100 000 obyvateľov sú o niečo aktívnejší než občania žijúci v najväčšom sídelnom type.¹³

Na prvý pohľad môže byť prekvapujúce, že obyvatelia miest od 50 001 do 100 000 obyvateľov sa prejavujú aktívnejšie pri vykonávaní športových činností a pri kultúrnych aktivitách ako obyvatelia miest nad 100 000 obyvateľov. Druhú menovanú sídelnú kategóriu na Slovensku tvoria obyvatelia dvoch miest – Bratislavy a Košíc. Hoci počet respondentov z týchto dvoch miest v reprezentatívnej vzorke výskumného modulu ISSP Voľný čas a šport (89 v Bratislave, 57 v Košiciach) nie je dostatočne veľký na to, aby sme mohli z analyzovaných údajov vyvodzovať významnejšie zovšeobecnenia, rozhodli sme sa medzi nimi diferencovať. Po rozdelení z analyzovaných údajov vyvodzovať významnejšie

¹³ Návšteva kina nebola zahrnutá do návštevy kultúrnych podujatí, tvorila samostatnú kategóriu. Zo zoznamu ponúkaných možností bola návšteva kina respondentmi označená ako najmenej frekventovaná voľnočasová aktivita. Všeobecne je možné konštatovať, že s rastúcou veľkosťou sídla rastie podiel respondentov, ktorí do kina chodia „niekoľkokrát ročne alebo menej často“ a klesá podiel tých, ktorí kino nenavštevujú vôbec.

zovšeobecnenia, rozhodli sme sa medzi nimi diferencovať. Po rozdelení obyvateľov miest nad 100 000 obyvateľov sa medzi bratislavskou a košickou vzorkou objavili významnejšie rozdiely v trávení voľného času, ktoré aj vo svetle Bourdieuovho predpokladu závislosti ovládania kódov legítimnej kultúry od priestorovej vzdialenosti od kultúrneho centra nemusia byť náhodné. Pri diferencovaní pohľade na veľké mestá vidíme veľký rozdiel medzi obyvateľmi Bratislavy a Košíc, ktorí deklarujú, že sa na kultúrnych podujatiach nikdy nezúčastňujú. Kým u Bratislavčanov zaznamenávame 17 % podiel takýchto respondentov (a teda o niečo nižší ako v mestách od 50 001 do 100 000 obyvateľov, kde sa k neúčasti na kultúrnych podujatiach hlási 20,5 % respondentov), v prípade Košíc ich je až 36,2 %, čo sa zhoduje s celoslovenským priemerom. Na základe spomenutých dát je možné konštatovať, že v záujme o kultúru sa košickí respondenti výraznejšie odlišujú od bratislavských a kopírujú skôr správanie obyvateľov menších sídiel.

Podobné konštatovanie platí aj v prípade fyzických aktivít (napríklad športu, fitnessu, posilňovania a prechádzok). Znovu sa v prípade Košíc stretávame s odlišnými vzormi správania než v Bratislave a v iných väčších mestských sídlach.

Ukazuje sa, že veľkosť sídla a rozdiely v spôsobe života v meste a na vidieku sú v slovenských podmienkach dôležitým diferenciačným kritériom životného štýlu. Dôležitú úlohu zohrávajú v prípade manuálnych užitočných prác (bližšie pozri Chorvát [2011]), športových aktivít aj návštevy kultúrnych podujatí. Delíacia čiara u rôznych voľnočasových aktivít však vždy neprebieha len na osi mesto – vidiek, ale aj na línii väčšie mesto verzus menšie mesto a vidiek. V súvislosti s Bourdieuovým konceptom sociálnej hierarchizácie geografického priestoru sú zaujímavé zistenia o odlišných vzoroch trávenia voľného času obyvateľov dvoch najväčších slovenských miest.

Aj keď obmedzený počet respondentov z Bratislavy a Košíc v celoslovenskej vzorke nám nedovoľuje formulovať všeobecnejšie platné závery a na ich potvrdenie by bol potrebný výskum, v ktorom by boli respondenti z dvoch najväčších slovenských miest zastúpení vo väčšom počte, výskumom naznačené rozdiely

v oblasti trávenia voľného času (u obyvateľov Košíc významnejšie preferovanie pasívnych činností, nižšie zapájanie sa do kultúrnych a športových aktivít, ale napríklad aj odlišné dovolenkové správanie)¹⁴ dovoľujú v budúcnosti, v prípade dostatočnej vzorky, uvažovať o možnostiach aplikácie konceptu sociálne hierarchizovaného geografického priestoru pri zachytení diferencií v životných štýloch aj v slovenských podmienkach.

Od okázalej spotreby ku kultúrnej všežravosti: Bourdieuove tézy v konfrontácii s minulosťou a súčasnou teóriou

V záverečnej časti nadviážeme na predchádzajúce úvahy o význame kultúrnej spotreby ako významnej súčasti životného štýlu v modernej spoločnosti a porovnáme Bourdieuovu koncepciu s teóriou okázalej spotreby Thorsteina Veblena. Najskôr však poukážeme na niektoré obmedzenia Bourdieuovho prístupu, ktoré sa stali predmetom kritiky u viacerých autorov.

Bourdieuove tézy z knihy *La Distinction*, ktorá vyšla pôvodne v roku 1979 (v anglickom preklade o päť rokov neskôr),¹⁵ sa stali predmetom záujmu, sympatií a kritiky aj u autorov mimo Francúzska. Bourdieuova analýza sociálnych odlišností založených na empirickom materiáli z Francúzska 70. rokov 20. storočia sa považuje za pravdepodobne najdôležitejší medzník v sociologickom skúmaní spotreby aj vo Veľkej Británii a v Severnej Amerike. Niektorí autori (za všetkých spomeňme aspoň Michèle Lamontovú, Alana Warda, Bernarda Lahira) však zároveň upozorňujú na to, že hlavné Bourdieuove závery neznesú prílišné zovšeobecňovanie. Ich validita sa vzťahuje na realie francúzskej spoločnosti 60. a 70. rokov 20. storočia, ktorej vzdelávací systém je hierarchický a centralistický vo väčšej miere než v iných západoeurópskych či severoamerických krajinách. Americká autorka

¹⁴ Bližšie k výskumným zisteniam pozri Chorvát [2011].

¹⁵ V tomto texte pracujeme s vydaním z roku 2010.

Tabuľka č. 1.1: Venovanie sa fyzickým aktivitám (napr. šport, fitness, posilňovanie, prechádzky) vo voľnom čase podľa veľkosti sídla

Riadkové % N = 1138 respondentov	Denne	Niekoľko- krát týždenne	Niekoľko- krát mesačne	Niekoľkokrát ročne alebo menej často	Nikdy	Nevie si vybrať + neodpovedal	SPOLU
CELÁ VZORKA	8,7	21,5	22,1	18,3	28,8	0,6	100,0
do 2 000 obyvateľov	5,5	16,5	22,3	18,3	36,6	0,8	100,0
2 001 – 5 000	4,6	17,9	18,5	21,3	37,1	0,6	100,0
5 001 – 10 000	10,5	30,5	28,4	18,2	12,4	0,0	100,0
10 001 – 20 000	11,6	27,6	20,6	16,1	22,3	1,8	100,0
20 001 – 50 000	7,3	19,9	26,6	17,6	28,6	0,0	100,0
50 001 – 100 000	20,0	25,7	15,5	21,7	16,4	0,7	100,0
100 001 a viac	9,6	26,7	24,5	14,3	24,9	0,0	100,0

Zdroj: Voľný čas a šport. ISSP na Slovensku 2006 – 2008.

Tabuľka č. 1.2: Návšteva kultúrnych podujatí (napr. koncertov, divadelných predstavení, výstav) vo voľnom čase podľa veľkosti sídla

Riadkové % N = 1138 respondentov	Denne	Niekoľko- krát týždenne	Niekoľko- krát mesačne	Niekoľko- krát ročne alebo menej často	Nikdy	Nevie si vybrať + neodpovedal	SPOLU
CELÁ VZORKA	0,5	2,9	12,8	46,9	36,3	0,7	100,0
do 2 000 obyvateľov	0,1	1,6	9,9	45,2	42,0	1,2	100,0
2 001 – 5 000	0,6	2,8	12,5	41,4	42,7	0,0	100,0
5 001 – 10 000	0,0	3,2	11,8	47,7	37,3	0,0	100,0
10 001 – 20 000	0,0	1,1	7,6	51,1	40,2	0,0	100,0
20 001 – 50 000	0,5	6,2	11,8	43,9	37,6	0,0	100,0
50 001 – 100 000	0,0	3,3	23,5	50,2	20,6	2,5	100,0
100 001 a viac	2,6	2,9	15,8	54,0	24,7	0,0	100,0

Zdroj: Voľný čas a šport. ISSP na Slovensku 2006 – 2008.

Tabuľka č. 1.3: Návšteva kultúrnych podujatí (napr. koncertov, divadelných predstavení, výstav) vo voľnom čase podľa veľkosti sídla (v mestách nad 50 000 obyvateľov)

Riadkové % N = 1138 respondentov	Denne	Niekoľko- krát týždenne	Niekoľko- krát mesačne	Niekoľko- krát ročne alebo menej často	Nikdy	Nevie si vybrať + neodpovedal	SPOLU
CELÁ VZORKA	0,5	2,9	12,8	46,9	36,3	0,7	100,0
50 001 – 100 000	0,0	3,3	23,5	50,2	20,6	2,5	100,0
100 001 a viac	2,6	2,9	15,8	54,0	24,7	0,0	100,0
Bratislava	3,4	4,5	17,0	58,0	17,0	0,0	100,0
Košice	1,7	0,0	13,8	48,3	36,2	0,0	100,0

Zdroj: Voľný čas a šport. ISSP na Slovensku 2006 – 2008.

Tabuľka č. 1.4: Venovanie sa fyzickým aktivitám (napr. šport, fitness, posilňovanie, prechádzky) vo voľnom čase podľa veľkosti sídla (v mestách nad 50 000 obyvateľov)

Riadkové % N = 1138 respondentov	Denne	Niekoľko- krát týždenne	Niekoľko- krát mesačne	Niekoľko-krát ročne alebo menej často	Nikdy	Nevie si vybrať + neodpovedal	SPOLU
CELÁ VZORKA	8,7	21,5	22,1	18,3	28,8	0,6	100,0
50 001 – 100 000	20,0	25,7	15,5	21,7	16,4	0,7	100,0
100 001 a viac	9,6	26,7	24,5	14,3	24,9	0,0	100,0
Bratislava	13,6	31,8	25,0	13,6	15,9	0,0	100,0
Košice	3,5	17,5	24,6	15,8	38,6	0,0	100,0

Zdroj: Voľný čas a šport. ISSP na Slovensku 2006 – 2008.

Michèle Lamontová na základe výskumov v štyroch rôznych amerických a francúzskych mestách konštatuje, že diferenciácia vo sfére kultúry je v Spojených štátoch relatívne slabým zdrojom statusového vymedzovania a súhlasí s DiMaggiovým vykreslením Spojených štátov ako spoločnosti s voľnejšími hranicami predovšetkým vo sfére kultúry, ktoré nevytvárajú podmienky na vytvorenie univerzálnejšieho hierarchického kultúrneho systému a vzorov kultúrnej hegemonie [citované podľa Warde, Martens, Olsen 1999]. Situácia sa navyše mení i vo Francúzsku, kde Bourdieuov kritik Bernard Lahire poukazuje na zmeny vo vzdelávacom systéme aj v tejto krajine a konštatuje, že v dnešnej dobe získa osoba pochádzajúca z robotníckej rodiny s omnoho väčšou pravdepodobnosťou vyššie vzdelanie než tomu bolo v časoch písania *La Distinction*. Nespochybniteľným javom je i to, že vkus a životný štýl sa čoraz viac individualizujú a ich variantnosť sa neustále zvyšuje [pozri napr. Warde, Martens, Olsen 1999, Purhonen, Gronow, Rahkonen 2008].

Bourdieuove tézy o prepojenosti kultúrnych hierarchií a sociálneho statusu sú pomerne intenzívne empiricky overované od 90. rokov 20. storočia v súvislosti s tézou tzv. kultúrnej všežravosti (*cultural omnivorousness thesis*), s ktorou pôvodne prišiel americký sociológ Richard Peterson v súvislosti s dlhodobejším výskumom hudobných preferencií v USA [Peterson 1992]. Podstata kultúrnej všežravosti spočíva v tom, že v posledných dekádach sa ľudia s vyšším statusom, resp. tí, ktorí patria ku kultúrnej elite, už viac nevyznačujú exkluzívnym vkusom a stávajú sa konzumentmi širšieho spektra kultúrnych žánrov – nielen tých, ktoré sú tradične asociované s vyšším statusom a vzdelanosťou, ale aj populárnych žánrov a masovej kultúry. Kultúrne omnivorné tézy však nevyhnutne nespochybňujú Bourdieuov všeobecný predpoklad existencie osobitého vkusu vyšších vrstiev a nepopierajú vertikálne statusové usporiadanie. Nižšie vrstvy sa naďalej vyznačujú preferenciou nízkej kultúry, zostávajú kultúrne vyhranenými (*univores*), kým vyššie vrstvy si k obľube žánrov vyššej kultúry pribierajú aj populárne žánre. Kultúrny záber statusovo vyšších vrstiev, ich orientácia v rozličných kultúrnych formách a konzumácia kultúrnych statkov sú oveľa širšie a nekonvenčnejšie než

predtým. Viaceré výskumy poukazujú tiež na rodové (hlavne vo vyšších statusových skupinách) a generačné rozdiely ako veľmi významné faktory formovania odlišností vkusu a kultúrnych preferencií – čo sú dimenzie, ktoré v Bourdieuových štúdiách nezohrávali významnejšiu rolu [Purhonen, Gronow, Rahkonen 2008, Šafr 2008a].

Bourdieu nepochybne významným spôsobom prispel k riešeniu vzťahu medzi spotrebou a stratifikáciou a jeho koncepcia, ktorá vychádza z mnohopočetných výskumov kultúrnej spotreby vo Francúzsku býva porovnávaná s teóriou okázalej spotreby amerického sociológa a ekonóma Thorsteina Veblena. Na pripomenuť uvidíme, že Veblenova práca *Teória záhaľčivej triedy* (*The Theory of the Leisure Class*) sa vo svojej dobe vymedzovala voči neoklasickej teórii spotreby, ktorá bola založená na myšlienke statickej maximalizácie úžitku. Veblen rozvinul evolučný rámec, v ktorom sú preferencie determinované sociálne vo vzťahu k pozícii jedincov v sociálnej hierarchii [Trigg 2001]. Podľa Veblenovej teórie jedinci napodobňujú spotrebné vzory tých jedincov, ktorí na spoločenskom rebríčku stoja o jeden stupeň nad nimi, s touto triedou súperia a snažia sa jej vyrovnať [Veblen 1999]. Spoločenské normy, ktoré toto napodobovanie orientujú, sa menia s tým, ako sa mení hospodárstvo a jeho sociálna organizácia. V modernej spoločnosti existujú podľa Trigga v zásade dva spôsoby, ktorými môže jedinec manifestovať svoje bohatstvo – cez rozsiahle voľnočasové (záhaľčivé) aktivity a cez nadmerné výdavky na spotrebu a služby. V oboch spôsoboch je prítomný aspekt plytvania – v prvom prípade času a úsilia, v druhom prípade ide o plytvanie spotrebnými statkami, ktorými ľudia manifestujú svoje bohatstvo a vyšší status. V spoločnosti, ktorá sa už vo Veblenových časoch (koncom 19. storočia) stávala mobilnejšou a v ktorej sa komunitné väzby a vzťahy čoraz viac uvoľňovali, bolo nepochybne ťažšie dozvedieť sa o tom, ako ľudia trávia svoj voľný čas. Aj preto začala byť prezentácia bohatstva cez spotrebu tovarov efektívnejšia ako prezentácia voľnočasových aktivít. Tendenciu k uprednostňovaniu dobre viditeľnej spotreby nazval Veblen okázalou spotrebou, v rámci ktorej ľudia utrácajú peniaze na spotrebné statky, aby prostredníctvom nich ukázali

svoje bohatstvo tým členom spoločnosti, na ktorých mienke im záleží. Okázalú spotrebu vníma Veblen ako najdôležitejší faktor, ktorý determinuje konzumné správanie, a to nielen u bohatých, ale univerzálne u všetkých spoločenských vrstiev, pretože snahu každej triedy je napodobňovať konzumné správanie tej triedy, ktorá sa nachádza o jeden stupeň vyššie. Aj tie najchudobnejšie vrstvy sú potom vystavené tlaku zapojiť sa do okázalej spotreby – okázalej z hľadiska ich sociálneho postavenia. V intenciách Veblenovej teórie sa potom ako logický javí predpoklad, že snaha o získavanie vyššieho statusu cez spotrebu je nekončiacim procesom, t. j. jedinci sa musia neustále snažiť získavať nové spotrebné predmety, aby sa odlišili od ostatných. Z týchto dôvodov býva Veblen kritizovaný za to, že jeho prístup je príliš rigorózný v tom zmysle, že sa spolieha výhradne na „*trickle-down* efekt“ spotreby, t. j. nápodobu zhora, imitáciu spotrebného správania elitných vrstiev. Často sa ale prehliada kľúčový argument Veblenovej analýzy, že určité vrstvy záhaľčivej triedy (tradičné elity) sa snažia odlíšiť od novozbohatlíkov využívaním akumulovanej kultúry. Kultúra im slúži ako bariéra, ktorá zabráňuje čerstvým príslušníkom vyšších vrstiev vstupovať na ich územie. Táto myšlienka je blízka Bourdieuovmu kultúrnemu kapitálu, pomocou ktorého je možné interpretovať individuálny vkus ako akumulovanú zásobu poznania. Jedinci si osvojujú stratégie, ktoré im umožňujú získavať požadovaný kultúrny kapitál na zabezpečenie či uchovanie pozícií v spoločenskej hierarchii. Veblenova okázalá spotreba sa chápe ako vedomý akt a Bourdieuov koncept habitu ako súboru prevažne nevedomých signálov a socializáciou osvojených dispozícií sa často dáva do protikladu k Veblenovej teórii. Trigg sa však nedomnieva, že Bourdieuov koncept habitu je alternatívou voči Veblenovi, skôr ho treba chápať ako určitú formalizáciu náhľadov vyplývajúcich z Veblenovej analýzy okázalej spotreby [Trigg 2001: 99-109].

Sociológovia zaoberajúci sa spotrebou vo vyspelých krajinách v poslednom období pozorujú trend zmenšovania rozdielov v konzumných vzoroch medzi triedami. Pripisujú to vplyvu masových konzumných vzorov a pôsobeniu globálnej kultúry. Bourdieuov dôraz na dištingcie, t. j. spôsoby vyjadrovania odlišností voči

iným, na diferencie v spotrebe medzi triedami, sa preto v situácii homogenizujúcich tlakov masovej spotreby môže javiť ako menej produktívny explanačný rámec. Narastajúci rozpor medzi triednou dištinkciou a masovým životným štandardom vedie mnohých autorov v tradícii P. Bourdieua k záveru, že stratifikácia sa stáva menej dôležitou pri štruktúrovaní spotreby. Vhodnou odpoveďou na túto kontradikciu môže byť názor D. Holta, ktorý tvrdí, že rozdiely medzi triedami sa môžu prejavovať viac v spôsobe používania alebo využívania určitých predmetov než v samotnom fakte ich vlastníctva či nevlastnenia, spotreby či absencie spotreby. Takýto pohľad umožňuje, aby boli určité predmety masovej spotreby „prístupné analýze dištinkčných praktík v procese, ktorý môže spájať habitus masovej spotreby s Bourdieuovým habitom triednej dištinkcie“ [citované podľa Dwyer 2009: 339].

Warde so spoluautormi poukazujú tiež na fakt, že významnou črtou súčasnej konzumnej kultúry je obrovský nárast kultúrnych produktov. To môže tiež vytvárať problémy v rámci bourdieuovskej interpretácie, ktorá sa opiera o všeobecne rozšírenú schopnosť identifikovať a interpretovať kľúčové znaky, ktoré sa viažu na tú-torú sociálnu pozíciu. Komunikácia kultivovanosti či dištinkcie určitej skupiny sa stáva zložitejšou. Pre skupiny či vrstvy, ktorých aspiráciou je odlišenie na základe „lepšieho“ vkusu sa stáva problematické legitimizovať nadradenosť svojich kultúrnych praktík a vôbec nejakým spôsobom demonštrovať, že sú naozaj príslušníkmi elitnej skupiny [Warde, Martens, Olsen 1999].

Nespochybniteľným významom tej časti Bourdieuovho diela, ktoré sme sa v tomto príspevku snažili priblížiť, je skutočnosť, že analyticky prínosným spôsobom reflektuje kľúčové javy a problémy, ktoré sa objavujú pri interpretácii životného štýlu a identity v súčasnej konzumnej spoločnosti, a to nielen v oblasti vedeckej sociológie, ale aj praktického prežívania každodennosti. Fakt, že i napriek rýchlo sa meniacej sociálnej realite súčasní autori cítia potrebu reflektovať témy, ktoré Bourdieu nastolil, alebo sa i kriticky vyrovnávať s jeho koncepciami, svedčí o „dištinktivnosti“ myšlienok a serióznosti „hráčskeho“ pôsobenia Pierra Bourdieua na poli sociálnej vedy.

O autorkách a autoroch

Doc. Miroslav Dopita, Ph.D. je docentem Univerzity Palackého v Olomouci, vystudoval sociológiu a andragogiku na Filozofickej fakulte Univerzity Palackého v Olomouci a na Pedagogickej fakulte též univerzity pôsobí. Odborně se věnuje sociologii výchovy a vzdělávání. Podílel se na výzkumu oblíbenosti přírodních věd žáky základních a středních škol, výzkumu organizačního klimatu vysokých škol apod. Publikáční činnost odpovídá odbornému zaměření. V kontextu tématu publikace publikoval články v časopisech *Politologická revue*, *Filozofia* a vydal knihu *Pierre Bourdieu o umění, výchově a společnosti* (2007). Kontakt: miroslav.dopita@upol.cz

Joseph Grim Feinberg, MA. pôsobí ako výskumný pracovník Filozofického ústavu Akadémie vied Českej republiky a je doktorandom na katedre antropológie na University of Chicago. Svoju doktorandskú prácu píše o hnutí za autentický folklór na Slovensku. Okrem toho sa venuje sociálnej teórii, v rámci ktorej sa zaujíma o kritickú teóriu, no zároveň vyhľadáva to, čo nazýva konštruktívnou alebo pozitívnu sociálnou teóriou, t. j. teóriu ideálov o lepšom spoločenskom živote a potenciálov pre zmenu. Kontakt: jgrimfeinberg@gmail.com

Doc. Ivan Chorvát, MA., CSc. vyštudoval sociológiu na Filozofickej fakulte UK v Prahe a na Stredoeurópskej univerzite v Prahe. Ašpirantúru absolvoval na Sociologickom ústave SAV v Bratislave (1998) a na docenta sociológie sa habilitoval na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave (2010). Pôsobí na Univerzite Mateja Bela v Banskej Bystrici (Inštitút sociálnych a kultúrnych štúdií) ako vedecko-výskumný pracovník, jeho hlavným pedagogickým pôsobením je katedra sociológie na Filozofickej fakulte Trnavskej univerzity v Trnave. Je autorom monografií *Cestovanie a turizmus v zrkadle času* (2007) a *Muž – otec v súčasnej rodine* (1999), hlavným autorom monografie *Voľnočasové aktivity obyvateľov Slovenska: poznatky z aktuálnych výskumov* (2011) a editorom zborníka *Premeny rodiny v urbánnom prostredí* (2002). Vo svojej výskumnej práci sa zameriava na sociologické skúmanie rodiny, turizmu,

spotreby a životného štýlu i na štúdium sociologických teórií. Kontakt: ivan.chorvat@umb.sk

PhDr. Dušan Janák, Ph.D. vystudoval sociológiu na Fakulte sociálnych štúdií Masarykovy univerzity v Brně. Zabýva sa spoločnosťami strednej Európy, dejinami sociálneho myslenia, sociálnymi filozofií a filozofií sociálnych vied. V týchto oblastiach publikoval približne dve desiatky štúdií a jednu knihu. V súčasnej dobe pôsobí na Slezskej univerzite v Opave. Kontakt: stoupax@centrum.cz

PhDr. Zuzana Kusá, CSc. pracuje ako samostatná vedecká pracovníčka na Sociologickom ústave SAV. Zaoberá sa výskumom verejných politík a ich dopadu na životné podmienky a možnosti znevýhodnených skupín. V týchto otázkach sa angažuje expertne aj občiansky. Je editorkou viacerých monografií a zborníkov a autorkou mnohých prác publikovaných vo vedeckých časopisoch, v zborníkoch a ako kapitoly monografií. Kontakt: zuza.kusa@savba.sk

D.E.A. Nicolas Maslowski, Ph.D. žije v Českej republike od roku 1999, i keď je pôvodne francúzsko-polského pôvodu. Studoval na Inštitute politických štúdií – Science Po a Univerzite Paris X-La Défense – Nanterre. V súčasnosti pôsobí ako odborný asistent na pracovisku Historické sociologie FHS UK, kde koordinuje Centrum pro výzkum kolektivní paměti. Současně je i odborným asistentem na Fakultě mezinárodních vztahů VŠE. Zaměřuje se na historickou sociologii politiky a elit, analýzu protestu, výzkum českého (post-) disentu a (post-) undergroundu a problematiku střední Evropy, ale i světové politiky. Kontakt: nicolas.maslowski@fhs.cuni.cz

Dr. Dobrota Pucherová, D.Phil. pôsobí v Ústave svetovej literatúry SAV, kde sa venuje výskumu africkej literatúry v anglickom jazyku. Externe vyučuje na Katedre afrikanistiky a Katedre porovnávacej literatúry Viedenskej univerzity. Je autorkou monografie *The Ethics of Dissident Desire in Southern African Writing* (WVT Trier, 2011) a spoluautorkou kolektívnej monografie *Moving Spirit: The Legacy of Dambudzo Marechera in the 21st Century* (LIT Verlag, Berlín, 2012), ako aj mnohých štúdií o africkej literatúre. Kontakt: dobrota.pucherova@savba.sk